

नीती आयोग म्हणजे काय? (What is NITI Aayog?)

नीति हा संस्कृत शब्द आहे ज्याचा अर्थ नैतिक मार्गदर्शन आणि धोरणे बनवणे असा होतो. हे सार लक्षात घेऊन, पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांनी 1 जानेवारी 2015 रोजी NITI आयोग सुरू केला, ज्याचा अर्थ भारतातील परिवर्तनासाठी राष्ट्रीय संस्था आहे. NITI आयोग हा देशाच्या आर्थिक विकासाला चालना देणारा मानला जातो, ज्यामुळे भारताला जागतिक व्यासपीठावर मजबूत अर्थव्यवस्था म्हणून विकसित होण्यास मदत होईल.

1. नीती आयोगाचे अध्यक्ष – नरेंद्र मोदी
2. NITI आयोगाचे उपाध्यक्ष – श्री सुमन बेरी

नीती आयोगाची रचना

NITI आयोगाची रचना खालीलप्रमाणे आहे.

- अध्यक्ष, जे भारताचे पंतप्रधान देखील आहेत
- सर्व राज्यांचे आणि केंद्रशासित प्रदेशांचे मुख्यमंत्री, तसेच केंद्रशासित प्रदेशांचे लेफ्टनंट गव्हर्नर.
- प्रादेशिक परिषदा: एकापेक्षा जास्त राज्यांवर परिणाम करणाऱ्या आपत्कालीन परिस्थितींना तोंड देण्यासाठी ह्यांची स्थापना केली जाते. प्रादेशिक परिषदांच्या सदस्यांचा कार्यकाळ निश्चित असतो आणि ते पंतप्रधानांकडून बोलावले जातात. प्रादेशिक परिषदेत राज्यांचे मुख्यमंत्री आणि केंद्रशासित प्रदेशांचे लेफ्टनंट गव्हर्नर असतात.
- विशेष निमंत्रित: विशेष निमंत्रितांना पंतप्रधानांकडून नामनिर्देशित केले जाते आणि ते एका विशिष्ट क्षेत्रातील तज्ञ प्रॅक्टिशनर्स आणि तज्ञ असतात.
- पूर्ण-मुदतीची संघटनात्मक चौकट: यामध्ये उपाध्यक्ष, सदस्य, अर्धवेळ सदस्य, पदसिद्ध सदस्य, मुख्य कार्यकारी अधिकारी आणि सचिवालय यांचा समावेश होतो.

NITI आयोगाचे 7 स्तंभ (7 Pillars of NITI Aayog)

NITI आयोगाचे 7 स्तंभ सुशासनावर आधारित आहेत आणि ते थिंक टँकची थीम बनवतात.

1. लोक समर्थक
2. प्रो-अॅक्टिव्हिटी
3. सहभाग
4. सक्षमीकरण
5. सर्वांचा समावेश
6. समानता
7. पारदर्शकता

NITI आयोगाची उद्दिष्टे (Objectives of NITI Aayog)

NITI आयोगाचे पहिले उद्दिष्ट सर्व राज्यांच्या सक्रिय सहभागासह राष्ट्रीय विकासाला प्राधान्य म्हणून ठेवण्यासाठी सामायिक दृष्टीकोन समाविष्ट करणे आणि वर्धित करणे हे आहे.

- गावांमध्ये तळागाळातील योजना तयार करणे आणि तयार करणे आणि सरकारच्या उच्च स्तरावर त्यावर गांभीर्याने आणि प्रगतीपथावर काम करणे.
- समाजातील जे वर्ग मागे पडत आहेत किंवा त्यांना पुरेसा आर्थिक फायदा होत नाही त्यांच्यावर नियंत्रण ठेवण्याचाही त्याचा उद्देश आहे.
- NITI आयोग दीर्घकालीन प्रगतीसाठी योजना, धोरणे आणि फ्रेमवर्क तयार करतो आणि कार्यक्रमांच्या कार्यक्षमतेवर लक्ष ठेवतो.

- NITI आयोग हा एक संपूर्ण वॉचडॉग आहे जो तंत्रज्ञान अपग्रेड करण्यावर आणि भारत सरकारच्या कार्यक्रम आणि उपक्रमांमध्ये त्याची अंमलबजावणी करण्यावर लक्ष केंद्रित करतो.
- NITI आयोग भारत सरकारसाठी कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीवर तसेच लोकांचे जीवनमान सुधारण्यासाठी मूलभूत गरजा आणि संसाधने ओळखण्यावर कार्य करते.

नीती आयोगाची कार्ये (Functions of NITI Aayog)

1 जानेवारी 2015 रोजी पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांनी NITI आयोगाची संकल्पना मांडली. पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांनी 13 ऑगस्ट 2014 रोजी 65 वर्षे जुना नियोजन आयोग रद्द करून नीती आयोगाची स्थापना केली.

- येथे लक्षात घेण्याजोगा महत्त्वाचा मुद्दा असा आहे की नीती आयोगाची स्थापना त्याच पद्धतीने करण्यात आली होती, ज्याप्रमाणे नियोजन आयोगाची स्थापना करण्यात आली होती, म्हणजे कार्यकारी ठरावाद्वारे. त्यामुळे, NITI आयोग ही वैधानिक संस्था किंवा घटनात्मक संस्था नाही; ती एक कार्यकारी संस्था आहे.
- NITI आयोग हा भारत सरकारचा पॉलिसी थिंक टँक आहे आणि भारत सरकारला धोरण-संबंधित आणि दिशात्मक इनपुट प्रदान करतो. आणखी एक महत्त्वाचा मुद्दा म्हणजे NITI आयोग, भारत सरकारला मदत करण्याव्यतिरिक्त, राज्यांना आणि केंद्रांना तांत्रिक सल्ला देऊन मदत करतो.
- मागील नियोजन आयोगाच्या पद्धतीच्या तुलनेत, NITI आयोग संघर्षवादी होण्याऐवजी सहकार्याने वैविध्यपूर्ण दृष्टिकोन प्रदान करतो.

NITI आयोग अंतर्गत हब

NITI आयोग अंतर्गत दोन केंद्रे आहेत

1. टीम इंडिया हब - राज्ये आणि केंद्र यांच्यातील पूल म्हणून काम करते म्हणून सहकारी संघराज्यवादाला चालना देते.
2. नॉलेज अँड इनोव्हेशन हब- NITI आयोगाची थिंक-टँक कार्यक्षमता एकत्रित करते.
3. NITI आयोगाने प्रकाशित केलेला अहवाल

नीती आयोगाने तीन अहवाल जारी करण्याची योजनाही आखली होती.

1. 3 वर्षांचा कृती अजेंडा
2. 7 वर्षांचा मध्यम-मुदतीचा रणनीती पेपर
3. 15 वर्षांचे व्हिजन डॉक्युमेंट.

NITI आयोगाने जारी केलेले निर्देशांक (Indexes released by NITI Aayog)

NITI आयोगाने प्रकाशित केलेल्या अहवालांव्यतिरिक्त, NITI आयोगाने प्रसिद्ध केलेल्या अनेक निर्देशांक आणि निर्देशांक आहेत.

1. संमिश्र जल व्यवस्थापन निर्देशांक
2. जिल्हा रुग्णालय निर्देशांक
3. निर्यात तयारी निर्देशांक
4. ग्लोबल इनोव्हेशन निर्देशांक
5. इंडिया इनोव्हेशन इंडेक्स
6. बहुआयामी गरीबी निर्देशांक
7. शालेय शिक्षण गुणवत्ता निर्देशांक
8. SDG भारत निर्देशांक
9. राज्य ऊर्जा निर्देशांक

10. राज्य आरोग्य निर्देशांक

NITI आयोग तीन वर्षाचा कृती आराखडा (NITI Aayog Three year Action Plan)

- हा 3 वर्षाचा कृती आराखडा अर्जेडा हा आयोगाचा एक अविभाज्य भाग आहे जो दृश्य आणि धोरणात्मक दस्तऐवजाकडे नेतो.
- NITI आयोग हा तीन वर्षाचा कृती आराखडा 2017 ते 2020 या कालावधीसाठीचा दस्तऐवज आहे.
- हा दस्तऐवज 2017 आणि 2020 मधील कृतीसाठी धोरणे आणि कार्यक्रमांमधील बदल स्पष्ट करतो.
- हा 3 वर्षाचा कृती आराखडा अल्प कालावधीत धोरणात्मक बदल सुचवणारे प्रस्ताव देते.

NITI आयोगाच्या उपलब्धी (Achievements of NITI Aayog)

भारत सरकारचा प्रमुख धोरणात्मक थिंक टँक, NITI आयोग केंद्र, राज्ये आणि केंद्रशासित प्रदेशांना दिशात्मक, धोरणात्मक आणि संबंधित तांत्रिक सल्ला प्रदान करते. नीती आयोगाच्या उपलब्धी आहेत:

- आयुष्मान भारत योजनेला बळकटी देण्यासाठी NITI आयोगाने महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावली आहे. यात PMJAY साठी आरोग्य लाभ पॅकेजचे विस्तृत समीक्षकांचे पुनरावलोकन केले गेले.
- NITI आयोग आरोग्य आणि कुटुंब कल्याण मंत्रालय (MoHFW) च्या सहकार्याने आणि जागतिक बँकेच्या तांत्रिक सहाय्याने जागतिक आरोग्य परिणाम निर्देशांकाचे नेतृत्व करत आहे.
- जिल्हाधिकाऱ्यांच्या नेतृत्वाखाली जिल्हा अधिकाऱ्यांच्या सहभागाने आकांक्षी जिल्हा कार्यक्रम आरोग्य आणि पोषण क्षेत्रातील परिवर्तनाला चालना देत आहे.
- NITI आयोगाने नॅशनल कमिशन फॉर होमिओपॅथी (NCH) बिल, 2018, नॅशनल कमिशन फॉर इंडियन सिस्टीम ऑफ मेडिसिन बिल, 2018 आणि नॅशनल कमिशन फॉर योग अँड नॅचरोपॅथी बिल, 2018 या मसुद्याचे परीक्षण केले आणि शिफारशी केल्या.
- भारतातील अन्न आणि कृषी धोरणांचे निरीक्षण आणि विश्लेषण (MAFAP) कार्यक्रम.
- ग्राम साठवण योजना आणि धन लक्ष्मी ग्राम साठवण योजना या NITI आयोगाच्या विचारपुस्तिका आहेत.
- परंपरागत कृषी विकास योजना (PKVY) अंतर्गत 'भारतीय प्राकृत कृषी पदधती' कार्यक्रम म्हणून नैसर्गिक शेतीला प्रोत्साहन दिले जात आहे.
- NITI आयोग 2022 पर्यंत नवीन भारताची रणनीती तयार करण्यासाठी अत्यंत सहभागी दृष्टिकोनाचा अवलंब करत आहे.

NITI आयोग आणि नियोजन आयोग यांच्यातील फरक

नियोजन आयोगाची जागा आता NITI आयोगाने घेतली असल्याने, या दोघांमधील काही ठळक फरक येथे आहेत.

नियोजन आयोग	नीती आयोग
ती घटनाबाह्य संस्था होती.	हा एक थिंक टँक आहे आणि निसर्गाने सल्लागार आहे.
शासनाचा टॉप-डाउन दृष्टिकोन	गव्हर्नन्ससाठी Bottom-up दृष्टिकोन
सदस्यांना कमी अनुभव होता	NITI आयोगाचे सदस्य तज्ञ आहेत आणि त्यांच्याकडे विविध कौशल्ये आहेत
राज्यांचा सहभाग मर्यादित करणे	सहकारी संघराज्य जेथे राज्ये समाविष्ट आहेत
त्यात निधी वाटपाचा अधिकार होता	निधीचे वाटप करण्याचे अधिकार नाहीत.